

наук про землю, обґрунтував об'єкт її досліджень, завдання, покладені на різні її галузі, опрацював їх методологічні засади і т. ін. Біограф зробив докладний аналіз праць академіка у галузі антропогеографії, які присвячені розв'язанню надзвичайно гострої проблеми етнічних меж України з іншими державами. Праці С. Рудницького не втратили своєї вартости у наш час і можуть стати у пригоді при складанні етнічних і лінгвістичних карт щодо поширення українського етносу.

Вражають змістовністю ідеї С. Рудницького в ділянці політичної географії. Завдяки рецензованій книжці читач здобуде відповідь, яку знайшов С. Рудницький, на болюче запитання: чому, маючи усі прикмети самостійної нації, український народ не зумів відстояти своєї незалежності? Під час будівництва незалежної Української держави міркування академіка мають стати застереженням від історичних помилок. Науковий світогляд і громадянська позиція С. Рудницького повинні стати взірцем справжнього патріотизму.

П. Штойко професійно визначив заслугу С. Рудницького у започаткуванні картографічного напрямку в географії. Викликає зацікавлення розповідь про його наукові експедиції та експедиції.

Книжка написана зі залученням значних архівних матеріалів, маловідомих наукових вітчизняних і закордонних друківаних видань. Жаль, що вийшла малим тиражем. Вона добрий і цінний подарунок усім, хто цікавиться вітчизняною історією, розвитком географічних досліджень, питаннями науки.

Тетяна ЩЕРБАНЬ

Наконечний Євген. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. Друге, допов. і випр. видання / Післяслово до першого видання Любомира Сеника. Літ. редактор Валерій Трипачук. — Львів: ЛНБ НАН України, 1998. — 163 с.

Із такою назвою з'явилося у Львові друге доповнене видання книжки Євгена Наконечного, надруковане за постановою Вченої ради Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Національної академії наук України. Уже сама тема дослідження визначає книжці належне місце в українській історіографії. Українські дослідники в минулому приділяли у своїх працях значну увагу цьому питанню, завдяки чому маємо низку статей чи навіть окремих монографій на цю тему.

Досліджували порушене питання і російські історики. Але в той час, коли українські дослідники звертали увагу в основному на походження, прийняття і поширення назв *Україна*, *українець*, *український*, російських істориків цікавило передовсім питання прийняття назв *Русь*, *Росія*. У рецензованій монографії уперше підсумовуються дослідження у названих аспектах, а разом з тим значну увагу приділяється розгляду питання про те, як російські великодержавники використовували назви *Русь*, *Росія* для ідеологічного обґрунтування своїх експансіоністських устремлінь, як саме це „украдене ім'я“ відіграло спонукаючу роль до ведення загарбницької політики, у яке складне, часом, могло здаватись, безвихідне становище потрапляла у зв'язку з цим Україна, яких непоправних втрат зазнала

вона, коли після Переяславського договору опинилась у межах кордонів Російської імперії.

Книжка складається із двадцяти пронумерованих (але не названих) параграфів, у кожному з яких розглядається якесь окреме питання, що розкриває певний аспект цієї великої проблеми.

Як сталося, що терміни *Русь, русин, руський*, якими називали себе наші предки, що утворили могутню Київську державу, у два останні століття були поступово змінені на назви *Україна, українець, український*? Це питання хвилювало не одного дослідника, які присвятили йому свої спеціальні праці чи певною мірою торкалися його у своїх дослідженнях.

Зміна назв народів завжди диктувалася національно-державними інтересами. Росіяни відмовились від своїх первісних назв *Московщина, Московське князівство, московити, москалі*, з якими вони вийшли на історичну арену Європи XVI ст. як сильна і амбітна держава, і прийняли нову назву — спочатку *Велика Русь*, а згодом за Петра I — *Росія*. Назва *Русь* давала підставу для успадкування традицій могутньої держави на сході Європи, тим більше, що робила це панівна верхівка, яка й справді вела свою лінію від стародавньої Русі. Московське князівство, Московщина — це лише частини цієї колись великої могутньої держави.

Оголошуючи назву *Русь* своєю, Москва виявила цим свою експансіоністську мету — претензії до всіх земель Київської Русі.

Автор підкреслює у праці той момент, що росіяни змінили свій етнонім „без історичного примусу, добровільно [...] з радістю“ (С. 7), небезпідставно надаючи цьому величезного політичного значення, оскільки через наше давнє політичне, державне ім'я присвоювали собі величезну історичну спадщину, що стала серцевиною в ідеології російського експансіонізму. Саме з цією метою вони фактично загарбали, украли наше ім'я. Українці ж через складні політичні та культурні умови поступово переходили від назви *Русь* до назви *Україна*, і робили це вони зі суворой необхідності, рятуючись від асиміляції, борючись за збереження своєї національної ідентичности.

Дуже важливим у праці є загострення уваги на тому, як російська історіографія намагалася підмінити питання про історію вживання назв *Русь, руський* безплідними розумуваннями на тему про саме походження цих назв, що не має принципового значення, про що говорив чи не єдиний російський дослідник цього питання А. Соловйов: „У XIX ст. вся увага російських істориків була поглинута горезвісним питанням про походження Русі і руського імені, проте питанням розвитку цього імені вони зовсім не займалися“¹.

Об'єктивний розгляд досліджуваного питання привів би дослідників до руйнування імперського історико-філологічного міфу про право Москви на Київську спадщину з усіма наслідками, що випливають із цього. Він вказав би на цілком очевидний факт, що територію майбутньої Московщини (Росії) у час Руської (Київської) держави називали *Заліссям*, а назву *Русь* для цієї території стали штучно поширювати сто п'ятдесят років тому через школу, публіцистику, художню літературу. Науковий же підхід доводить, що назва „Русь у давньоруських джерелах має два значення: вузьке (етнічне) та широке (територіальне)“².

З історичних джерел IX—XII ст. видно, що назви *Русь, Руська земля* стосувалися у той час тільки дніпровського Правобережжя з центром у Києві. Ні Новго-

¹ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь // Вопросы истории.— 1947.— № 7.— С. 24.

² Рыбаков В. А. Древние Руссы // Советская археология.— 1953.— Т. 18.— С. 31.

родська земля, ні Смоленська, ні Суздальська (Залісся) Руссю не називалися³. У той час на території майбутньої Московщини назву *Русь* застосовували до теперішньої України. Відповідно київське військо завжди називали руським військом. Так, у літописі за 1159 р. *руські князі* — це південні, тобто українські, князі, проти яких виступили „сила ростовская“ і „помочь муромская“⁴. Автор монографії наводить також численні документи, відповідні думки російських істориків, які дуже недвозначно підтверджують це твердження. Він наголошує також на тому, що такі назви, як *Київська Русь*, *Південна Русь*, *Північно-Східна Русь* та інші — це спеціальна вигадка, „що має на меті підкріпити претензії на київську спадщину“, що назви *Київська Русь* та *Московська Русь*, утворені у XIX ст. царськими ідеологами для суто політичних потреб, слугували і слугують не історичній науці, а цілям загарбницької імперіалістичної політики (С. 23).

Що ж до територій, де пізніше формувалися росіяни, так зване Залісся, що від Києва відділялось великим пралісом (від наявних тут центрів Ростов, Суздаль і з XII ст. Володимир — у літературі відома Ростово-Суздальська або Володимиро-Суздальська Русь), то до X ст. цей район був зайнятий великим угро-фінським племенем меря, і з кінця X ст. цей край зазнав колонізації „словенами новгородськими та кривичами, яка привела до обрусіння мері та формування тут згодом великоруської народності“⁵.

Узагалі, більшість російських істориків (Д. Корсаков, В. Ключевський, М. Любавський, П. Третьяков, Л. Гумілов та інші) вважають, що в процесі формування росіян значну роль відіграли чудські (угро-фінські) племена. „Великоруська народність утворилась із змішання різних слов'янських племен, що розселилися у Східній Європі, між собою з іногородцями, переважно фінського кореня“⁶.

Що ж до перенесення назв *Русь*, *руський* на території Залісся, де виникло серед інших найбільше державне утворення — Володимиро-Суздальське князівство, то велику роль у цьому відіграв факт перенесення осідку київських митрополитів із Києва у Володимир чи пізніше у Москву, що було зроблено на вимогу царгородських патріархів, які вважали, що, перебуваючи на Півночі, київські митрополити залишаться там вірними Візантії. Це був смертельний удар по Києву за його намагання зберегти християнську індивідуальність, самостійність, підтримку ідеї Вселенської церкви. Підтримали утворення митрополічної кафедри у Заліссі і золотоординські хани, які таким чином намагалися зміцнити свою владу на Русі. Київські митрополити, переселившись на Залісся, далі називали себе митрополитами київськими і „всея Руси“ або митрополитами „всея Руси“ і тим самим переносили назву *Русь* на ці неруські землі. Певне закріплення цієї назви відбулось на цій території за князя Івана Васильовича (Івана III). Він за спонуканням папи римського, який намагався таким чином досягти з'єднання церков, одружився з племінницею останнього візантійського імператора емігранткою Софією Палеолог (на той час Візантійська імперія впала під ударами турків). Ця грекиня, людина тонкого розуму, мала значний вплив на розвиток Московської

³ Третьяков П. Н. О древнейших русах и их земле // Славяне и Русь.— Москва, 1968.— С. 179.

⁴ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей.— Ленинград, 1926.— Т. 1.— Вып. 2.— С. 397.

⁵ Советская историческая энциклопедия.— Москва, 1963.— Т. 3.— С. 528.

⁶ Гумилёв Л. Н. От Руси к России: Очерки этнической истории.— Москва, 1992.— С. 294.

держави: широке будівництво, яке проводили запрошені італійські майстри (Грановита палата, Успенський і Архангельський собори, Московський кремль та інше), візантійський двоголовий орел став державним гербом. Саме під її впливом Іван III після смерти митрополита „київського і всея Руси“ Іони прийняв титул великого князя „київського і всея Руси“, так було „украдено“ назву *Русь* для колишніх її північно-східних етнічно неруських окраїн Руської держави. Що ж до Софії Палеолог, то греки, які прибули з нею до Москви, зуміли принести сюди ще й ту ненависть до Заходу і особливо до папи римського та католицтва, якою так відзначалася Візантія і яку перейняла Москва та пронесла її через усі майбутні століття до наших днів.

1458 р. Руська Православна Церква остаточно поділилася на київську і московську митрополії. Київські митрополити носили титул „Митрополит Київський, Галицький і всея Руси“, а глава Московської митрополії, а згодом патріархату також вживав титул і „всея Руси“. Услід за ним Іван III, щоб не виглядати нижчим від митрополита, також титулував себе „великим князем Московським і всея Руси“. Отже, Іван III прийняв суто церковний титул „всея Руси“ (цей титул зберігається до сьогодні у київській і московській Православних Церквах), не володіючи ні клаптиком справді руської території, не будучи князем серед руських людей. Зате, як пише дослідник Власов Ф. Вальденберг, „і в очах росіян, і в очах татар цар Московський був законним спадкоємцем Золотої Орди, главою колишнього Північно-Західного улусу, причім із розпадом імперії Чингісхана він один міг претендувати на його спадщину“⁷. Інший російський дослідник князь Трубецької наголошував, що „Московська держава виникла завдяки татарському ігові. Російський цар був спадкоємцем монгольського хана. „Свержение татарского ига“ звелось до заміни татарського хана православним царем і до перенесення ханської ставки до Москви [...] Навіть значний відсоток бояр та інших служилих людей Московського царя становили представники татарської знаті. Російська державність [...] походила від татарської [...]“⁸.

Що ж до її назви, то аж до 1721 р. вона називалася Московією, від імені її столиці, як від Візантії вся Греція називалася Візантією, від Риму — вся Римська імперія — Римом, так від Москви вся велика Росія — Московією⁹. У монографії наводяться численні документи про те, що російські князі (чи пізніше царі) до 1721 р. називали себе „великим князем московським“, державу — „Московським государством“ і ніколи — російським (С. 38, 39 та інші). І лише у тому ж 1721 р. відбулася офіційна заміна назви Московського царства на Російську імперію.

Автор наголошує, що така вагома за своїми наслідками ідеологічна зміна етноніма, коли, за висловом поета Івана Драча, „[...] сама назва Русь, вирвана із серця Києва залізною рукою Петра [...]“¹⁰, крила у собі велику небезпеку для русинів-українців, оскільки це вело до етнонімічної невизначеності. Тепер не лише у церковних канцеляріях, але й у щоденному житті стали зміщувати назви *Русь* — *Росія*, *русин* — *руський*, що привело до страшного баламутства, яке загрожувало національній ідентичності. Одночасно Москва стала називати русинів *малоросами*, *южноруссами* або *черкесами* чи *черкацанами* або просто *хаклами*.

⁷ Власов Ф. Вальденберг. История России.— Харбин, 1936.— С. 272.

⁸ Трубецькой Н. С. К проблеме русского самосознания.— [Б. м.], 1927.— С. 49.

⁹ Снегирев И. М. Москва, подробное историческое и археологическое описание города.— Москва, 1873.— Т. 2.— С. 1.

¹⁰ Литературная газета.— 1990.— 11 апр.

На Лівобережній Україні етнонім *русин* частково був замінений словом *козак*, який, проте, означав станову належність: з'явилися назви „нарид козацький“, „нарид козацько-руський“. Загалом же наша країна, зазначає автор, втратила свою історичну назву, а народ — ім'я. Це було тим більше небезпечно, що після Полтавського погрому і жорстоких московських репресій частина козацької старшини, не бачачи виходу з існуючого становища, стала швидко російщитись, а після закріпачення селян за Катерини II процес руйнування українського етносу доходив до крайніх меж.

Назва *русин* ще довго трималася на Правобережжі, але й тут після другого поділу Польщі 1793 р. встановилося московське панування, і через створене російською адміністрацією баламутство вона стала поступово зникати.

Автор на переконливих фактах доводить, що російські царі використовували украдене ім'я у своїх імперіалістичних цілях проти України, а далі — і проти усього слов'янства та й, зрештою, і проти інших європейських народів (С. 85, 87 та ін.).

З особливим зацікавленням читається частина книги, де йдеться про зміну назв *Русь*, *русин* на нові — *Україна*, *українець*. Ця зміна відбувалася у постійній боротьбі як протидія асиміляторській політиці, яку здійснювали Російська імперія та інші держави — поневолювачі українського народу. У цій боротьбі український народ обстоював свою національну ідентичність і остаточно — своє державницьке буття.

Уже в творчості Т. Шевченка назва *Україна* охоплює усю територію, на якій жив наш народ. Вона постійно вживається у творчості М. Гоголя. Правда, деякі провідники національного відродження ще схилилися до назви *Малоросія* (Котлярєвський, Квітка-Оснєв'яненко, Максимович, Гребінка), та для простого народу ця назва була незрозуміла, і молодші діячі перейшли уже до назви *Україна* (Гулак-Артемівський, Срезневський, Бодянський, Маркевич, Куліш).

Нова назва швидко здобула місце у науковій літературі, у різних виданнях — „Український вестник“ (1816—1819), „Український альманах“ (1831), опублікованих М. Костомаровим „Українських баладах“, програмному документі Кирило-Мефодіївського братства „Книга биття українського народу“ та багатьох інших.

Піднесення національного руху на західноукраїнських землях, заснування і діяльність товариства „Просвіта“ і Наукового товариства імені Шевченка сприяли вживанню і швидкому поширенню тут назв *Україна-Русь*, *українсько-руський*. У липні 1915 р. група українських парламентаріїв від Галичини звернулись до австрійського уряду з меморандумом про вживання в урядових актах національної назви *українці* замість *рутенці*. Це була протидія москвофілам, які баламутили людей своєю теорією про „єдиний и неделимый русский народ“. А „Союз визволення України“, утворений політичними діячами з підросійської займанщини (1916—1917), відіграв велику роль у поширенні назв *Україна*, *українець* на східноукраїнських землях.

Визвольні змагання 1917—1920 рр., утворення Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, їх відповідні державні акти утвердили цю назву офіційно як у внутрішньому, так і у зовнішньому міжнародному вжитку.

Нова назва разом з тим викликала багато ненависти, злоби і пропаганди з боку наших національних противників, адже нове ім'я ставало серйозною перешкодою у їхній асиміляторській і експансіоністській політиці щодо українських земель. Позбавити українців їх імені намагалися великодержавники з Варшави. Як трохи бунтарські сприймали назви *українець*, *український* у демократичній

Чехо-Словаччині. Жорстоко переслідували українців за саме вживання нової назви уряди Угорщини та Румунії.

У 1938—1939 рр. закарпатські українці розгорнули боротьбу за свою державність, а у назві *Карпатська Україна* було офіційно закріплено нову назву та підтверджено віковичний зв'язок населення цього краю з усією Україною; з 1945 р. на Закарпатті відбувається масовий перехід населення краю до назв *Україна, український*.

Тепер назви *Україна, українець, український* охопили усі українські етнічні території. На жаль, ще й сьогодні різні антиукраїнські сили намагаються паразитувати на нашому давньому імені *русин*, що, зокрема, спостерігаємо на Закарпатті, а також на крайній смузі наших західних земель. Ці тенденції інспіруються з боку сусідніх Польщі, Словаччини, які вважають, що проживання українців у кордонах їх держав може послужити підставою для територіальних домагань з боку України.

Автор рецензованої книжки розкрив усі перипетії, як було украдено наше національне ім'я, показав велику небезпеку, яка постала у зв'язку з тим для українського народу. Він висвітлив півторастолітню боротьбу нашого народу за новий етнонім, боротьбу, яка вимагала від українців самопожертви і високого духовного напруження, що так яскраво проявилось у визвольних змаганнях Української Повстанської Армії 40-х рр., у русі шістдесятників, у масовому русі усього українського народу кінця 80-х — початку 90-х рр., що привело до утворення незалежної Української держави.

У той же час не можна не зробити деяких зауважень, врахування яких сприятиме поліпшенню якості книжки.

Доцільно було б зробити (у вступі чи у відповідному розділі) аналіз джерел, на основі яких побудована праця, та огляд літератури, що стосується цієї теми.

Книжка виграла б, якби більші розділи у ній мали відповідні заголовки, а всередині них були окремі параграфи. Це надало б їй більшої стрункості, а читачам — кращу можливість орієнтуватись у великому і різноманітному матеріалі, на основі якого побудована ця праця.

Дещо скупо висвітлено окремі аспекти теми (наприклад, про вживання назви *Росія*), що, можливо, пов'язане з обсягом книжки.

Загалом же „Украдене ім'я. Чому русини стали українцями“ — цінне монографічне дослідження, оперте на широке коло різноманітних джерел, у ньому використана численна спеціальна література. Важливе значення книжки ще й у тому, що вона розкриває справжні наміри російської офіційної історіографії, яка старанно замовчувала, завуальовувала істину, що території так званого Залісся у час стародавньої Руської держави в етнічному розумінні не вважались і не називались Руссю; це замовчування вело до того, що у „масового“ російського та й українського читача не виникало належного розуміння справжніх, конкретних шляхів виникнення Російської держави, змісту і суті її історії взагалі та російсько-українських взаємин зокрема. Рецензована книжка може зробити належний поворот у цій справі. Присвячена актуальній темі, вона викликає велику зацікавленість у науковців, студентів, широкого кола читачів та усіх, хто цікавиться історією нашого народу.

Микола ДРАК

Досягнення Україною політичної незалежності стало тим рубежем, який відділив українську історичну науку від тривалого періоду заборон, тенденційності, фальсифікацій, що нав'язувалися існуючою донедавна офіційною імперською політичною владою. Зі здобуттям національної волі створено необхідні умови для об'єктивного, комплексного дослідження нашої минувшини. В останні роки підготовано і опубліковано чимало ґрунтовних історичних праць, які розкривають раніше „заборонені теми“, спростовують наявні в історіографії деформації, по-новому висвітлюють, здавалося б, відомі і добре вивчені сторінки минулого. Однак, як не дивно, одна з центральних історичних тем й досі залишається поза увагою сучасних дослідників. Це — тема формування „національного імени“. Загалом про зміни у назвах нашого народу і держави відомо зі шкільних підручників. Але лише загалом — була стародавня Русь, русичі, а згодом стала Україна і українці. А чи відомо пересічному громадянину, коли відбулася зміна, як проходив „змінний“ процес, та, зрештою, чому саме треба змінювати споконвічну назву. На жаль, це й досі відоме лише вузькому колу спеціалістів, які знання з цієї теми черпають із праць чи не сторічної давности. Тому актуальність опублікованої праці з назвою „Украдене ім'я“ — очевидна: наукова — оскільки заповнює існуючі прогалини в історичних дослідженнях і політична — оскільки відтворює один з дуже важливих елементів націостворення і таким чином сприяє ефективнішому формуванню національного світогляду.

Проблема етнодержавної ідентифікації українців була предметом дослідження вітчизняних істориків кінця XIX — початку XX ст. У цій ділянці зроблено немало. Однак основні з існуючих публікацій торкалися лише вузьких, окремих питань. Та й більшість з них невеликі за обсягом, переважно публіцистичного характеру. Ґрунтовно ця тема не висвітлювалася. Особливість рецензованої праці в тому, що її автор Є. Наконечний зібрав і систематизував основні з існуючих дотепер публікацій і, опрацювавши належним чином різнобічний матеріал, підготував самостійне синтетичне дослідження. Ці публікації автор використовував як „будівельний матеріал“ для творення власного бачення проблеми, для розкриття її за своєю схемою і логікою, що відповідає комплексному і об'єктивному підходові.

Як можна зрозуміти зі способу написання, основне завдання праці автор вбачав у якнайповнішому ознайомленні читача з проблемою формування етнічного і державного „імени українців“. Для цього він окреслив відповідну схему подання матеріалу, а потім, покликаючись на багатий матеріал, висвітлив основні моменти, пов'язані з формуванням етнічних і державних термінів, звернув особливу увагу на причини тих чи інших політичних дій, підкреслюючи свідомі чи стихійні вчинки тодішніх політиків, від волі яких залежало термінологічне оформлення державних та етнічних структур.

Книжка складається із проблемно-інформаційних блоків, які позначені римськими цифрами без текстових заголовків. Перші два блоки можна виділити як вступну частину. В ній автор чітко окреслив предмет і мету дослідження, а саме показав причини і процес заміни етнонімів в українців і росіян, та його означення в історії обох народів. Зокрема, дано загальну характеристику й етимологію назви *Русь*, висвітлено існуючі концепції його трактування і походження. Автор коротко розкрив сутність проблеми, наголосив на існуючих в історичній практиці випадках заміни національного імени народів, підкреслив дві тенденції у цьому — стихійну (гра випадку) і свідому, наголосив, що остання була визначальною для українців і росіян, які свідомо „обрали“ власні етноніми і хороніми, та що причини цього мали політичний характер. Дав загальну характеристику трактуванню походження і сутності етнонімів у російській історіографії. Зазначив її прихиль-

ність до методу „подвійних стандартів“, за яким у наукових публікаціях російські автори об'єктивно висвітлювали цю проблему, а в популярній літературі вдавалися до довільного трактування (С. 18).

У наступних частинах Є. Наконечний, використовуючи багатий фактичний матеріал, проілюстрував основні складові проблеми: використання існуючих етнонімів у минулому, виділив два періоди — IX—XIII і XIV—XVIII ст., процес і причини творення нових етнонімів і характер їх заміни, окреслив роль і значення використання етнічних назв в історії обох сусідніх народів, зупинився на їх етногенезі.

У III—X блоках автор докладно виклав історію вживання назв *Русь* і *руський* у стародавній Русі до XIII ст. і в пізніший період — після татаро-монгольської навали й аж до XVIII ст. При цьому чітко довів, що власне *Руссю* називалися лише південні землі Київської держави (сучасні українські і білоруські), а північно-східні (сучасні російські) мали власний термін визначення — *Залісся*. Термін *Русь* на ці землі поширювався остільки, оскільки вони були складовою Руської держави. Те ж саме стосувалося й відповідного етноніма. Наведено багато свідчень, у тому числі сучасників, — як автохтонів, так й іноземців. Доведено, що після XIII ст. до 1721 р. сучасні російські землі мали узагальнену назву — *Московія*. Висновки автор підтвердив багатим матеріалом, узятим із вітчизняної та російської історіографії, широко використав також тогочасні зарубіжні джерела, зокрема європейські.

У наступних частинах книги (XI—XIII) відтворено процес виникнення нових етнодержавних термінів — *Мала і Велика Русь*, *Малоросія*, — наголошено на їх церковному походженні. Висвітлено процес формування нової термінології у Росії і роль у ньому Петра I, який у 1721 р. ввів офіційною назву *Росія* на місці *Московії*.

У XIV—XV блоках автор навів приклади вживання різних етнонімів для етнічної ідентифікації, які використовували традиційно в Україні і Росії після XVIII ст., чим підкреслив відмінність традиційних назв від нововведених, які повільно вкорінювалися у масову свідомість.

У XVI—XX блоках акцентується на утворенні і поширенні термінів *Україна* і *українець*. Автор справедливо підкреслив, що свідома зміна назви для українців означала політичний рух, спрямований на самозбереження стародавнього народу як окремого етносу, який з утратою державности втратив і власну етнічну назву. Новий власник споконвічного імені, прикриваючись прибраними етнотермінами, проводив жорстоку асиміляційну політику. Тому розмежування етнічних назв мало важливе стратегічне значення для національно-визвольного руху. Добре показано процес поширення нового етноніма й ставлення до нього різних зовнішньополітичних сил.

Загалом автор чітко окреслив завдання і успішно досягнув поставленої мети. На основі багатого історіографічного матеріалу охарактеризовано процес творення і заміни етнодержавних назв в Україні і Росії. Доведено, що споконвічні терміни — означення українців *Русь* і *русини* у видозміненій грецькій формі були „запозичені“ новоствореною державою — Росією, що традиційні русини для самозбереження використали інший давній, але менш поширений термін — *Україна* і похідний від нього *українці*. Добре розкрито роль і значення термінологічних метаморфоз в історії України і Росії.

Поряд з тим варто висловити декілька побажань. Праця добре структурована, виділено окремі тематичні структурні ланки, поставлено конкретні запитання і дано обґрунтовані відповіді на них. Однак певні моменти, окремі положення варто було б уточнити. Зокрема, більше уваги потребує пояснення терміна *Біло-*

русь. Варто було б детальніше зупинитися на його походженні і особливо на використанні. Уточнення потребує твердження про те, що М. Грушевський, І. Франко і митрополит А. Шептицький відіграли головну роль у перейменуванні „галицьких русинів в українців“ (С. 132). Їхня участь у цьому процесі незаперечна, але вони лише завершили „перейменування“. Основне ж навантаження взяли на себе галицькі народовці-українофіли 60—80-х рр. XIX ст. Необхідно конкретизувати і автора терміна *Русь-Україна*, оскільки з тексту праці, через недостатньо чітке формулювання, можна зрозуміти, що ним був П. Свенціцький, який у 1866 р. використовував його у своїх галицьких виданнях (С. 133). За іншою версією, автором цього словосполучення є В. Антонович¹. Варто було б більше уваги приділити політичним спекуляціям галицьких москвофілів щодо термінів *Русь*, *руський*, які, використовуючи подібність назв, практично вели антиукраїнську політичну діяльність. Однак вказані зауваження не применшують вартість праці.

Книжка написана чіткою, гарною мовою, легко читається. З перших сторінок переконуємося, що автор добре знає проблему, працював над нею упродовж тривалого часу. Конкретність формулювань, чітка структурованість, логічний зв'язок окремих ланок — визначальні риси рецензованої праці. Сутність її можна визначити як вдалу спробу сучасного узагальнення й синтетичного викладу складного процесу творення етнодержавної термінології в Україні і Росії.

Володимир ПАШУК

Осягнення історії / Збірник наукових праць на пошану професора М. П. Ковальського з нагоди його 70-річчя.— Острог; Нью-Йорк, 1999.— 595 с.

Ювілей непересічного українського вченого, засновника дніпропетровської джерелознавчої школи, проректора Острозької академії Миколи Ковальського був ушанований виданням збірника наукових праць „Осягнення історії“ — спільної праці Острозької академії та Українського історичного товариства. У збірнику надруковано праці 64 авторів з різних міст України, Литви, Канади, США. За тематикою представлені матеріали можна поділити на три великі групи: 1) матеріали про наукову діяльність М. Ковальського (наукові розвідки, спогади, фотодокументи, бібліографія праць ювіляра); 2) історіографічні та джерелознавчі дослідження; 3) розвідки з історії України і історичного краєзнавства (минуле Острога).

Виявленню джерелознавчої методики історика присвячена стаття А. Атаманенко „Наративні джерела та історична література в творчості Д. М. Бантиша-Камєнського“. Проаналізувавши цю методику, дослідниця дійшла висновку, що вченому в опрацюванні історіографічних джерел були притаманні оцінка політичної орієнтації автора, порівняльний аналіз, виявлення помилок, які змінювали зміст твору, особливостей почерку рукописних праць — тобто методи, що загалом характерні для дослідників-позитивістів другої половини XVIII ст.

¹ Килян О. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Український історичний журнал.— 1991.— № 2.— С. 74.